

Magtens iscenesættelse

Af museumsdirektør Britta Andersen

„Jeg er meget overrasket over ikke at have modtaget et eneste ord fra Dem, selvom jeg selv har sendt Dem tre breve. Fra hr. Vincelius har jeg fået svar og også allerede to breve fra Hamburg, hvori han anfører datoen for Deres bryllup og ligeledes datoen for, hvornår De vender tilbage til Deres forlovede“.¹ Sådan skrev Benedicte Margrethe Brockdorff til sin søn, Christen Scheel, den 6. februar 1717. På det tidspunkt, hvor brevet blev skrevet, opholdt Christen sig i Hamborg, og uddraget er her gengivet i en dansk oversættelse, men brevet er i sin originalform forfattet på fransk, skønt både Benedicte og Christen var danske. De var til gengæld ikke hvem-som-helst, og derfor benyttede de også fransk til korrespondance – og sandsynligvis også, når de talte sammen – sådan som det var kutyme hos 1700-tallets adelige. Det sik-

Straks efter giftermålet flyttede Augusta Winterfeldt (1697-1740) ind på Gammel Estrup sammen med sin mand, Christen Scheel (1695-1731). Med det unge par blev Skeelernes gamle borg forvandlet til en pragtfuld barokbolig efter tidens nyeste idealer. Portrættet af Augusta Winterfeldt er malet af Balthasar Denner i 1719. Foto: Gammel Estrup – Herregårdsmuseet.

rede dem fælles sprog med den internationale elite og dermed en plads blandt det europæiske jetset. Den „hr. Vincelius“, der omtales i brevet, var Johannes Vincelius fra Kurland, som tidligere havde været hovmester ved Det kongelige Akademi, men som nu var blevet hovmester for Christen og qua denne stilling ledsager på hans rejse til udlandet.

Ædel byrd

Christen Scheel blev født den 12. august 1695 som søn af Benedicte Margrethe Brockdorff og Jørgen Skeel til Gammel Estrup. Christen var deres første og eneste barn, idet faderen døde tidligt – faktisk allerede den 7. marts 1695 – flere måneder inden, Christen kom til verden. Denne lille dreng voksede derfor op uden nogensinde at kende den far, som havde efterladt ham et enormt godsimperium med Gammel Estrup som centrum. Efter faderens død havde hans mor, Benedicte, sørget for at oprette Gammel Estrup som stamhus i 1697. Det vil sige, at herregården herefter skulle gå udelt i arv fra far til søn – eller nærmeste arving – og herregården fik på denne måde tilknyttet en række privilegier og

Christen Scheel (1695-1731) var enearving til et af Danmarks største godsimperier. Malet af Balthasar Denner i 1719. Foto: Gammel Estrup – Herregårdsmuseet.

blev endvidere sikret mod salg, formindskelse og deling, selv om Christen var faderløs fra fødslen. Oprettelsen af stamhuset var ikke det eneste initiativ Benedicte gennemførte efter sin mands død. Hun bestilte og betalte også for det mægtige gravmæle, som hun satte over sin mand i Auning Kirke. Det var den internationalt anerkendte billedhugger Thomas Quellinus fra Antwerpen i Belgien, der udførte det imponerende værk, som sikrede ægtemanden og hans slægt et varigt minde, men som også iscenesatte Benedicte selv som magtfuldkommen og udødelig. Selv om hun kun var 17 år, da hendes mand døde, var hun bestemt ikke en ung uselvstændig kvinde, og hun var heller ikke én, man automatisk skulle ynke. Hun vidste, hvad hun ville, og hun forblev livet igennem en handlekraftig og ambitiøs kvinde. Fem år efter mandens død gjorde hun endnu et særdeles fordelagtigt parti, idet hun år 1700 giftede sig med Christian Ditlev Reventlow (1671-1738), der havde betydelige hverv hos kongen og desuden var ejer af grevskabet Christianssæde på Lolland.

Christen Scheel tilhørte altså den mægtige adels-slægt Skeel/Scheel fra herregården Gammel Estrup. Bag sig havde Christens slægt en lang og glørværdig historie. Via gode ægteskabsforbindelser og dygtige og velbegavede børn havde slægten gennem tiden vokset sig magtfuld og stærk, og dens medlemmer var veluddannede, berejste og kunne trække på et stærkt netværk inden for standen. Endelig havde slægten i generationer haft nær tilknytning til hof-

fet og kongemagten. For eksempel havde Christen Scheels oldefar, Jørgen Skeel (1578-1631), været medlem af Rigsrådet, der var højeste magtinstans omkring kongen, og under Kalmarkrigen havde han modtaget Christian 4.'s hædersorden, *Rigets væbnede Arm*, for sin ærefulde indsats. Næste generation, farfaderen Christen Skeel (1623-88), havde også siddet i Rigsrådet, og efter enevældens indførelse i 1660 blev han medlem af den nyoprettede højesteret. Sideløbende med disse lukrative og ærefulde embeder havde slægten endvidere gennem generationer samlet jord og gods, således at man om herremanden på Gammel Estrup sagde, at han kunne ride fra Grenå til Viborg på egen jord.² Helt sand var talemåden næppe – ellers skulle man i hvert fald nogle steder lade hesten springe et stykke – men essensen var, at slægten var overmåde rig på jord og gods, hvilket til gengæld ikke stod til diskussion. Ud over herregården Gammel Estrup hørte endnu ni herregårde under Christen Scheel. Det var godserne Ulstrup, Viskum, Himmestrup, Fjellerup Østergaard, Sostrup, Skærvad, Ørbæk, Skjern og Karmak – alle beliggende i en stribe tværs over landet og netop fra Grenå i øst til Viborg i vest. Overmåde rige på jordisk mammon var slægten Scheel på Djursland således. Økonomisk rigdom gjorde det dog ikke alene. For at tilhøre eliten og fortsat sidde på magten i 1700-tallets Danmark var man også nødt til at sidde inde med den sociale magt, og netop på dette punkt havde Christen endnu noget at udrette. Hans far og bedstefar havde nemlig ikke selv

Det gravkapel, som både Christen greve Scheel og hans hustru, Augusta grevinde Scheel, blev begravet i, var indstiftet og bekostet af Christens mor, Benedicte Margrethe Brockdorff, i 1699. Benedicte havde hyret den berømte billedhugger Thomas Quellinus fra Antwerpen i Flandern til at udføre gravmælet. At Quellinus var tidens hotteste navn inden for epitafier, kan der ikke herske tvivl om, idet samme herre står bag epitafiet over Ulrik Fr. Gyldenløve (1689) i Vor Frue Kirk i København og det over Hans Friis (1691) i den nærliggende Hørning Kirke ved Clausholm Slot. Hertil kommer en lang række andre herskabelige gravmæler spredt ud over det meste af landet. Foto: Ann Malmgren.

villet være en del af enevældens nye lensadel, men det havde Christen tydeligvis en anden holdning til – højst sandsynligt tilskyndet af sin forudseende og ambitiøse mor. Det var nemlig sådan, at ville man forsætte med at være en del af den nye magtfulde elite i 1700-tallet, var det ikke længere nok at være af gammel dansk uradel – uanset hvor gammel og hæderkronet den så var. Man måtte også være greve eller baron! For at oprette et grevskab skulle man være i besiddelse af mindst 2500 tønder hartkorn. Til sammenligning kan nævnes, at et baroni kun krævede 1000 tønder hartkorn. Christen lod derfor i 1725 godserne Sostrup, Skærvad, Ørbæk, Skjern og Karmak binde i et grevskab og tog dem med andre ord i 'forlening' af kongen.³ Det vil sige, at Christen på en måde „lånte“ sin egen jord af kongen, idet jorden, som jo havde tilhørt Scheel'erne i generationer, ville komme til at overgå til kongen, såfremt der i fremtiden ingen retmæssige arvinger var. Det var netop dette, som Christens far og farfader havde været imod. På den anden side fik Christen via grevskabet også en lang række privilegier og nok så vigtigt – med titel af greve kunne han blive indskrevet i den nye rangforordning fra 1671 og dermed få adgang til den nære kreds omkring den enevældige monark. Hans far og farfader havde måske nok kunnet komme af sted med at holde sig uden for det nye system, men her et godt stykke inde i 1700-tallet, var Christen ganske givet nået til den erkendelse, at systemet var kommet for at blive, og ville man have indflydelse, ja så måtte man „tude med de ulve, man

var iblandt“. Christen Scheel oprettede derfor et grevskab med navnet *Scheel* med herregården Sostrup ved Grenå som centrum, hvorfor dette gods herefter ændrede navn til Scheel.

Gammel Estrup i barokken

På trods af det nye grevskab med herregården Sostrup/Scheel som omdrejningspunkt var det dog fortsat godset Gammel Estrup, der var centrum for en overvejende del af Christens virke. Først og fremmest fordi Christens mor, Benedicte, i 1697 havde oprettet det som stamhus, hvilket som tidligere omtalt vil sige, at det var båndlagt og skulle gå udelt i arv fra far til søn – eller nærmeste arving. Christen, der nu var ejer af stamhuset, havde dermed principielt kun brugsretten til godset, der således ikke kunne sælges, formindskes eller deles. Til gengæld var der en række privilegier knyttet dertil, så det kunne godt svare sig for det nyslåede grevepar også fremover at investere i den gamle herregård. Endnu et incitament – og måske det vigtigste – for at lægge så mange kræfter i moderniseringen af Gammel Estrup var det faktum, at Christens far, Jørgen Skeel, havde haft stor veneration for det gamle hus og umiddelbart før sin død i 1695 havde iværksat en række initiativer, som det altså nu blev Christens lod at føre ud i livet. For ham lå det med andre ord lige for at sætte den far, han aldrig havde kendt, et værdigt minde og demonstrere, at slægten fortsat trivedes, udviklede sig og var en vital del af 1700-tallets trendsættende elite.

Yndlingsfarven blå

I brevet fra februar 1717 nævner Benedicte Margrethe Brockdorff (1678-1739), at Christen er på vej hjem til sin forlovede. Christen stod nemlig for at skulle giftes med adelsfrøkenen Augusta Winterfeldt fra baroniet Wintersborg på Lolland. Augusta var yngste datter herfra, og hendes farfar, Helmut Otto baron von Winterfeldt, havde i sin tid været blandt landets dygtigste ryttere. Med sit medfødte flair for heste havde han været med til at fremavle den berømte Frederiksborghest i de kongelige stut-terier på Frederiksborg Slot. På hans tid var stut-teriet et af de største i Europa – ikke mindst på grund af denne nye nationale hesterace, der blev avlet i flere farver med snehvid som den fornemste. Augu-sta var således af god familie og et glimrende parti for den unge herremand, Christen Scheel til Gam-mel Estrup. Til det nært forestående bryllup havde svigermor, Benedicte Margrethe Brockdorff, brug for at kende den tilkomndes mål, så hun kunne give dem til Monseigneur Moreau, skrædderen, der var hyret til at sy kjolen. Og Benedicte tilføjer i brevet til sønnen i Hamborg: *„Hvis jeg ikke tage meget fejl, har I tilkendegivet over for mig, at favoritfarven er blå – sig mig det endnu engang“*.⁴ Farven på stoffet til den smukke kjole skulle altså være blå, ganske som den kjole, Augusta bærer på et portræt malet af Balthasar Denner i 1719. Det kan meget vel være samme kjole, der er tale om, men det er heller ikke usandsynligt, at Augusta havde en hel række af blå kjoler. Farven var som nævnt hendes favoritfarve,

og den kom da også til generelt at spille en væsentlig rolle på Gammel Estrup efter, at brudeparret var flyttet ind på herregården i 1717. Det nygifte pars ankomst bragte nemlig friske vinde ude fra den store verden ind over slægtens gamle hovedsæde på Djursland, og straks efter indflytningen tog det nye herskab fat på at omdanne herregården til en mo-derne bolig i pagt med barokkens idealer. Her blev således i perioden 1717 til 1740 skabt en perlerække af smukke sale og elegante gemakker inde i huset og nye, tidssvarende forhold udenfor. Og Augusta Winterfeldt var bestemt ikke alene om at synes, at blå var en overmåde smuk farve. Hele Europa var vilde med berlinerblå eller pariserblå, som var nav-net på en særlig populær farvenuance i starten af 1700-tallet. I Berlin havde man nemlig i 1704 op-daget et nyt blå pigment bestående af jerncyanid, som betød, at man med eet slag fik en helt ny og holdbar blå nuance med meget stor farvekraft. Na-turligvis indførte man også straks berlinerblå på Gammel Estrup. I Grevindens Kammer lod herska-bet således opsætte et nyt stukornament med ber-linerblå som baggrund. Netop tilføjelsen af den blå farve midt i al den hvide stuk betød, at ornamentet, en grevekrone under dobbeltmonogrammet CSAW for Christen Scheel og Augusta Winterfeldt, blev ganske særligt fremhævet og sprang nærmest som et tredimensionelt hologram beskueren i møde. Næppe tilfældigt, men tydeligvis et led i iscenesæt-telsen af herskabets nye værdighed som henholds-vis greve og grevinde.

Christen Scheel og Augusta Winterfeldt var de første af slægten, der oprettede et grevskab. Det skete i 1725 under navnet Scheel. Som et symbol på denne handling – og for at gøre den åbenbar for enhver, der aflagde visit på Gammel Estrup – lod parret straks en grevekrone i stuk opsætte i loftet i Grevindens Kammer. Under kronen ses parrets initialer – elegant slynget ind i hinanden – på en smuk blå baggrund, som på fornemste vis fremhæver den ny erhvervede værdighed. Foto: Gammel Estrup – Herregårdsmuseet.

Billedprogrammet

Det blev også Christen og Augusta, der kom til at hænge en serie mægtige, vævede billedtæpper, som Christens far havde bestilt kort før sin død, op i her-

regårdens store sal på første etage. Godt og vel 20 år havde tæpperne været undervejs. På bestillingstidspunktet i 1695 var de sandsynligvis bestemt for Stensalen, som på dette tidspunkt var navnet på

herregårdens største og fornemste rum. Den lå på anden sal i sydflojen. Imidlertid blev de repræsentative rum nu fra første fjerdedel af 1700-tallet af praktiske hensyn og i pagt med den nye tids mode placeret en etage længere nede, på første sal, og benævntes herefter herskabets belétage. Her fik herren og fru, som på dette tidspunkt var Christen og Augusta, hver deres appartement med modtagelsesrum og private værelser. *Forgemakket* var det første rum, gæsten kom ind i, og det var her, man ventede på at blive modtaget af herskabet. Det var derfor vigtigt, at rummet var indrettet, så det signalerede Christens og Augustas position i samfundet. En måde at sætte sig selv i scene på var for eksempel at lade gæsten beundre et maleri af Gammel Estrups næste arving, Jørgen greve Scheel, der poserede højt til hest på et rytterportræt. Nederst i billedet var Gammel Estrup afbilledet og for yderligere at understrege slægtens overlegenhed, var Jørgen Scheel vist nedefra, så han automatisk blev hævet over den ventende gæst og så ned på denne fra sin ophøjede position til hest – således fik man behændigt fordelt rollerne, så enhver besøgende automatisk fik følelsen af at være slægten Scheel underlegen. Til højre for *Forgemakket* lå *Riddersalen*. På væggene var som nævnt den serie smukke vægtapeter, som Christens far havde bestilt 20 år tidligere. Motiverne var slægtens besiddelser omkring 1700, og man kunne således se vævede gengivelser af herregårdene Sostrup, Skærvad, Ørbæk og Gammel Estrup på Djursland, Ulstrup mellem Randers og Viborg samt Krenkerup, Nørregård og

Rosenlund på Lolland. Gulvet, døre og gerigter var malede i en af tidens fornemme stenimitationer, og loftet var udsmykket med storslået stuk ligesom mange andre lofter, kaminer og vægge i huset. Gipseren Christian Hein fra Altona fik i første halvdel af 1700-tallet udbetalt store beløb af greven på Gammel Estrup, så det er formodentlig ham, der står bag stukken både i Riddersalen og i det meget smukke, helstøbte rum *Grønne Sal* på anden etage.⁵

Fra *Forgemakket* kunne man også blive vist direkte ind i *Røde Stuen*, hvor den store, imponante paradeseng i rødt stof var opstillet. Modsat i dag, hvor vi opfatter vores soveværelse som et højt privat og intimt rum, indikerede paradesengen i barokken, at der var tale om et repræsentativt rum, hvor herskabet kunne modtage gæster. Inspirationen kom fra Frankrig, hvor Solkongen, Ludvig 14 (1638-1715) med sin talstærke hofstat med flere tusinde mennesker, kunstnere, adelige med flere, var midtpunkt for den ypperste kultur og stedet, hvor man bedst gjorde karriere – et forbillede, som de europæiske hoffer i barokken yndede at kopiere.⁶ På Gammel Estrup gik man – som i resten af Danmark – dog aldrig så langt, at offentligheden kunne få adgang til herskabets af- og påklædningsscener. Man „nøjedes“ med at lade den store, statelige paradeseng, med en enorm sengehimmel og masser af eksklusivt stof af bedste kvalitet draperet omkring sengestolperne, minde alle, der måtte sig opholde sig i herskabets sovegemakker, om herskabets suverænitæt – også når det var bortrejst. Paneler, døre og gerigter var i

På paneldekorationerne i Grevindens Kammer sidder Augusta som en anden kejserinde på en trone under en baldakin og med slægtens våbenskjold kronet af grevekronen i hænderne. Enhver, der aflagde visit på herregården, kunne således ikke undgå at se, at man ikke bare var på et tilfældigt besøg på Gammel Estrup, men at man havde fået æren af at besøge grevinden. Foto: Gammel Estrup – Herregårdsmuseet.

Røde Stuen udsmykket med en fabelagtig billedfortælling om de fire elementer – vand, jord, ild og luft. Og naturligvis blev fortællingerne gengivet med natten som baggrund, da de jo skulle udsmykke et sovegemak! En kuriøs detalje er, at et af de små billedfelter, som er lige ved siden af den store kamin, viser, hvordan man ved hjælp af et brændglas kan skabe ild – en praktisk detalje, der viser, at kunstneren eller bestilleren har haft både nærvær og humor. I 1718 havde Christen og Augusta ansat maleren Christian Ulrik Milan, der helt frem til 1761 fik sin faste gang i huset. Det er med stor sandsynlighed ham, der står bag bemalingen både i *Røde Stuen* og i *Grevindens Kammer*. I sidstnævnte rum er panelerne udsmykket med motiver hentet i den italienske maskekomedie, *la commedia dell'arte*, hvor dyr og mennesker iført pragtfulde kostumer danser eller spiller på tidens musikinstrumenter. I disse små og meget nuancerede billedfortællinger spiller Augusta personligt hovedrollen, idet hendes ansigt blev benyttet som forlæg for de kvinder, der optræder rundt omkring på felterne. I midterfeltet på den ene dør sidder hun således på en trone med slægtens våbenskjold i hænderne, og på et andet billedfelt er hun malet direkte under en grevekrone, så ingen kunne være i tvivl om hendes nyslåede værdighed som grevinde.

Gennem disse sprudlende og højt originale paneldekorationer, som Milan malede på Christens og Augustas bud, lykkedes det på fornemste vis at opbygge en nøje tilrettelagte billedfortælling om – og iscenesættelse af – herskabet på Gammel Estrup.

Milans originale malerier på panelerne i *Røde Stuen* og *Grevindens Kammer* og hans malede portrætter rundt omkring i huset var imidlertid kun en del af fortællingen. Overalt, hvor man kom frem i huset, stødte man på smukke, levende og fortællende billeder – der var de store vævede vægtapeter i *Riddersalen*, *Grønne Sal* og *Kaminsalen*, og overalt på lofter, vægge og kaminer var der udformet mytologiske figurer og dekorationer i stuk. I *Gallerigangen* kunne man nyde fine, farvelagte „glansbilleder“, og i *Kineserstuen* var der ophængt gyldne lærredstapeter med eksotiske motiver, hvor herskaber af vekslende nationaliteter opholder sig på en gylden baggrund. Som i teaterets verden forstod herskabet på Gammel Estrup således til fulde at iscenesætte sig selv på livets store scene, og de mange billeder giver et samlet indtryk af en nøje tilrettelagt plan for at visualisere fortællingen om Christen og Augusta, deres stand og dermed deres sociale position i 1700-tallets verden – både over for sig selv og deres ansatte, men i høj grad også over for den verden, der omgav dem.

Magt og selviscenesættelse

Selviscenesættelse var med andre ord en essentiel del af livet for 1700-tallets elite. Ikke alene for Christen og Augusta, men i høj grad for den samlede, danske adelsstand. Med opkomsten af den nye lensadel var det nemlig principielt blevet muligt for enhver at erhverve sig en titel og position i samfundet, og man var ikke længere automatisk sikret en plads tæt på magtens centrum, blot fordi man var

født adelig og tilhørte den gamle uradel. Den politiske magt og sociale anseelse var fra enevældens indførelse således blevet knyttet direkte til kongemagten, og det var derfor fremover netop placeringen i forhold til den enevældige monark, der bestemte ens placering i hierarkiet. Imidlertid forblev iscenesættelse, synliggørelse og italesættelse af magt en uundværlig del af det at være blandt den trendsættende elite – uanset om man var nyadlet eller havde haft værdigheden fra fødslen. Hvis man ikke forstod at begå sig i miljøet, nyttede det ikke meget, at man var rig, nyslået adelig og tæt på kongemagten. Og det interessante er, at den iscenesættelse, som Christen og Augusta er et fornemt eksempel på, må have virket overbevisende på den nye elite. I hvert fald „købte“ de nyslåede adelige alle de symboler på magt, som den traditionelle adel havde omgivet sig med i århundreder. Den gamle uradel havde imidlertid en stund endnu et forspring af den simple grund, at de netop havde haft århundreder til at øve sig på at begå sig og sørge for en overbevisende selviscenesættelse, der ikke lod omverdenen i tvivl om, at man var magtfuldkommen. Den øvelse skulle den nye lensadel først til at opøve. Og det skete naturligvis ved, at man kopierede den gamle adel – her kunne et besøg på Gammel Estrup i 1720'erne ganske givet fungere som topaktuel inspiration.

Trods den lidt forurettede indledning på brevet i 1717, hvor Benedicte Margrethe Brockdorff beklager sig over sønnens efterladenhed med at svare på hendes breve, slutter hun brevet af med at skrive: „Jeg er

og forbliver, min kære søn, Deres hengivne moder“. Heraf kan vi – trods afstanden på næsten 300 år og barrierer i stand, social status og tanker om position og selviscenesættelse – udlede, at mødre altid har næret bekymring for – og kærlighed til – deres børn. Især når de befinder på rejse ude i det fremmede og åbenbart helt har glemt at skrive hjem!

Tak til Erik Larsen med familie for hjælp med transkribering og oversættelse af brevene fra Benedicte Margrethe Brockdorff til sønnen Christen Scheel.

Noter:

1. Rigsarkivet, brev fra Benedicte Margrethe Brockdorff til Christen Scheel 6. februar 1717.
2. *Gammel Estrup*, udg. af Randers Amts Historiske Samfund 1994, s. 120.
3. Patent af 1725, på Gammel Estrup – Herregårdsmuseet, udstillet på 2. sal i vestfløjen.
4. Rigsarkivet, brev fra Benedicte Margrethe Brockdorff til Christen Scheel 6. februar 1717.
5. Landsarkivet for Nørrejylland, Gammel Estrup godsarkiv G269 pk 43, forvalter H.A. Høegs pengeregnskaber 1722-30.
6. *Den store danske Enclykopædi* bind 8, 'hof', side 525.